

RECENZIÓK

Pető Zoltán

A józanság politikája

Egedy Gergely az amerikai konzervatív gondolkodásról

Tóth I. János

A kollektív cselekvéstől a társadalmi részvételig

A JÓZANSÁG POLITIKÁJA

Egedy Gergely az amerikai konzervatív gondolkodásról

Pető Zoltán

(PPKE Társadalomtudományi kar – politikaelméleti doktori iskola,

ELTE BTK morál- és politikafilozófiai doktori iskola)

„A szabadságot akkor lehet megőrizni, ha olyanoknak vesszük az embereket amilyenek, és nem olyanoknak, amilyeneknek lenniük kellene.”

(John Adams)

(Egedy Gergely: Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban. Századvég, 2014, 560 oldal, 4500 Ft)

Egedy Gergely, az angolszász gondolkodás, a politikaelmélet és politikatörténet kiváló kutatója, a brit konzervatív hagyomány alapos feltérképezése után (*Brit konzervatív gondolkodás és politika [XIX–XX. század]*. Századvég, Budapest, 2005) legújabb könyvében az amerikai konzervatív hagyománnyal foglalkozik. Az amerikai konzervatív gondolkodás történetéről már született magyar nyelven egy monográfia (Békés Márton: *Amerikai neokonzervativizmus. Egy kisiklott ellenforradalom*. Századvég, Budapest, 2008.), Egedy azonban Békéssel ellentétben a jelenlegi helyzet mintegy kétszáz éves előzményeire fókuszál: a konzervatív eszmeáramlatot a függetlenségi háborútól kezdve az 1970-es évekig követi végig. A kötet összesen huszonnégy fejezetre tagolódik, az Egyesült Államok politikai történetéhez lazán kapcsolódva, időrendben haladva mutatja be az egymástól olykor bizony igen élesen elütő amerikai konzervatívok nézeteit. Az elemzés a jelentősebb gondolkodók életpályájával és egyéniségével is megismertet minket, a szerkezet tehát hasonló a szerzőnek a brit konzervatívokat bemutató tíz évvel ezelőtt megjelent munkájához, most azonban a mintegy hétéves kutatómunka során még hatalmasabb anyagot dolgozott fel Egedy. Széles körképet kapunk a kötetbe felvett gondolkodók politikafilozófiai, szociológiai, gazdasági, történetfilozófiai vagy éppen teológiai és metafizikai nézeteiről is.

A vaskos és meglehetősen impozáns kivitelű kiadványnak már a borítója is sokat sejtet: egy XIX. századi brit városképet idéző, patinás épületsort láthatunk, a háttérben pedig modern felhőkarcolók sziluettje sejlik fel. Egyértelmű utalás ez a „finomkodó hagyomány” (*genteel tradition*) nagy spanyol-amerikai kritikusra, „a demokrácia nyelvén a demokrácia ellen érvelő” Santayanára. A filozófus szerint „Amerika nem hely, hanem szellemi állapot” (241. o.), amelyben két gondolkodási forma egyszerre van jelen. A hagyományörző polgári, kisvárosi kultúra, és az ipari, technikai kapitalizmus elidegenedett mamut civilizációja, amellyel Amerikát felszínesen talán inkább azonosítani is szokás.

Kétségtelen, hogy a közgondolkodásban Amerikát sokkal inkább a korlátlan fejlődésbe vetett hittel, mintsem a hagyományörzéssel szokás összekötni. De valóban minden amerikai osztja-e a fenti előítéleteket? – teszi fel a kérdést könyve legelején a szerző.¹ Russell Kirk szerint, – akinek az amerikai konzervatív hagyomány szintézisére törekvő meglátásait Egedy a kötet során többször használja kiindulópontként –, a konzervativizmus nem ideológia, hanem annak az ellentéte. Amennyiben a modernitás lényegét Kirkkal együtt úgy értelmezzük, mint a hagyományos, alapvetően vallásos jellegű világnézet felváltó szekuláris ideológiák, utópiák uralmát,² akkor azzal is egyet kell értünk, hogy konzervatívok feladata nem elsősorban a *status quo* megőrzése, hanem a modernitással szemben megfogalmazott kritika. Ha ez az állítás igaz, akkor talán ez lehet a „kályha” amelytől az egymástól olykor igen élesen különböző konzervatív gondolkodók elindulhattak, és talán ennek a rövid, de fontos mondatnak a szerteágazó értelmezése az, amely a kötet egész struktúráját meghatározza, összefogja.

Egedy „beleérző távolságtartással” megfogalmazott értékelései éppen annyira józanok és árnyaltak, hogy mielőtt még az olvasó túlzottan is azonosulna egy-egy szellemesebb szófordulattal (mert az amerikai konzervatívok megfogalmazásai bizony a sokszor meglehetősen találóak), a következő oldalakon már egy olyan értékeléssel találkozunk, amely esetleg egy teljesen új szemszögből és más megfogalmazással láttatja az elődök problémáit. Amellett, hogy olvasás közben az amerikai gondolkodásról vallott sztereotípiáink is nagyrészt felülíródnak, a könyv határozottan gondolkoztat: eszünkbe jutnak a párhuzamok a hazai konzervatív tradícióból, egyáltalán arról, hogy létezik-e (még) ilyesmi, és hogy vajon nem szorultak-e ki a világosan megfogalmazott értékek és eszmei alapelvek a politikai pragmatizmus és az értékrelativizmus tengereiben. S miközben megtudjuk, hogyan gondolkoznak az amerikai konzervatívok az államról, a filozófiáról és a vallásról, a technikáról és a tudományról, (de úgy is fogalmazhatnánk, az emberi szellem megnyilvánulási területeiről külön-külön s együttvéve), talán azon is elgondolkozunk, hogy a sekélyes és közhelyszerű politizálás mögött, vagy inkább „fölött” az emberi szellem és kultúra milyen megnyilvánulásai, világai rejtőzhetnek még.

Külön szeretnénk szólni a stílusról: erről az akkurátus, impozáns háttérműveltséget felvonultató, ugyanakkor irodalmi nívón megfogalmazott beszédmódról, amely precízen és árnyaltan elemez szellemtörténeti folyamatokat, véleményeket, érveket ütköztet, és a háttérből egy nyugodt, távlatos pozíciót felvéve értékeli. Akár még Szerb Antal klasszikussá vált irodalomtörténete is az olvasó eszébe juthat. Egedy, Leo Strauss „szoros olvasat” módszerét szem előtt tartva, nem törekszik arra, hogy túlságosan elszakadjon a tárgyalt művek narratív megközelítésétől, azonban olykor finom ironiával, olykor tömörebb, értékelő megjegyzésekkel mégis „kiszól” a szövegből, már az elején tisztázva, hogy nincsenek a rankei „abszolút objektivitással” kapcsolatos illúziói („*esztörténetet írni már önmagában politikai jellegű tevékenység. Még akkor is, ha a szerzőnek ez nem éppen kifejezett ambíciója...*”) (15. o.).

De milyen is a szerző szerint tulajdonképpen témánk, a konzervativizmus Amerikában? Russel Kirknek az ideológiákat illető kultúrkritikai meglátása talán a konzervatív gondolkodásmód ismerői, tanulmányozói, kutatói számára ismerősen cseng. Amerikában azonban mindez egy „sajátos amerikai életmód” megőrzése érdekében lett kifejtve. Nem csak Kirk, hanem más konzervatívok is egyetértettek abban, hogy az amerikai alkotmány kidolgozóinak célja (dacára a függetlenségi nyilatkozat írója, Thomas Jefferson által használt emberi jogi retorikának), nem az volt, hogy a francia forradalomhoz hasonló *tabula rasából* kiindulva egy új világot, egy „tisztá demokráciát” teremtsenek. Ezzel éppen ellenkezőleg, a konzervatívok úgy látták, hogy az amerikai gyarmatoknak, a kontinensről jövő „felvilágosító” eszmék agressziójával szemben kellene megőrizniük organikusán kialakult életformájukat.

Különösen John Adams, illetve James Madison és Alexander Hamilton, az amerikai politikai gondolkodás egyik legismertebb dokumentuma, a *Föderalista* szerzői javasolták a tiszta demokrácia helyett egy, a brit „old whig”-tradíció értelmezési keretében elhelyezkedő, és a „*common law mind*” szerint már régóta bevett értelmezésnek számító „vegyes kormányzat”, *regimen mixtum* megteremtését. A rájuk sűrűn hivatkozó konzervatív szerzők rendszerint azt a tézist szerették volna igazolni, hogy az amerikai intézmények, az amerikai életviszonyok és az amerikai gondolkodás nem képviseltek radikális újítást: ahogyan Egedy Clinton Rossitert idézve fogalmaz: „Az amerikai alkotmány működőképességét annak köszönhetette, hogy nagyon kevés igazi újdonság volt benne.” (35. o.)

A demokrácia kritikájával kapcsolatban a lényeg Egedy értelmezésében talán abban ragadható meg, hogy a konzervatívok egyfajta homogenizáló-nivelláló tendenciaként értelmezték az egyenlőséget-egyenlősítést: a társadalom átalakítására vonatkozó elképzeléseket pedig a felvilágosodás antropológiai optimizmusának irreális túlzásaival, egyfajta modern *hübrisz*szel azonosították. A „kiegyensúlyozott kormányzat” eszméjének híveiként szerették volna elejét

venni a hatalom túlzott koncentrációjának, éppúgy, mint a tömegek mértéket nem ismerő politikai szerepvállalásának: a „fékek és ellensúlyok” elvét is azért hangsúlyozták olyan kiemelt helyen, hogy védelemül szolgáljanak a hirtelen és átgondolatlan politikai változtatásokkal szemben. John Adams, aki Kirk szerint az „igazi konzervativizmus megalapítója” (47. o.), elsősorban azért tartotta nagyra a „törvény uralmát”, mert az emberekben egyáltalán nem bízott, a tömegeket pedig a „szabadság legrosszabb őreinek” nevezte (50. o.).

A szerző a demokrácia kritikája mellett olyan politikai eszmék mellett is csoportosítja a kötetbe felvett gondolkodókat, mint például a kapitalizmussal kapcsolatos állásfoglalás (meglepő lehet, de éppúgy olvashatunk antikapitalista, mint kifejezetten „laissez faire” konzervatívokról), a hagyományos Dél-Észak ellentét, a materializmus, a tömegtársadalom, a technika-technokrácia, vagy az állami központosítás gyakorlatának kritikája. Mindez Egedy meggyőző levezetése szerint összefüggésben van gondolkodásuk forrásaival, amelyek egyrészt „lojalista tradíció” (toryzmus), másrészt pedig puritán hagyomány voltak: az egyik a fensőbbség, az autoritás és a rend tiszteletét, a másik pedig az emberi természet pesszimista felfogását, az eredendő bűn hatásait, az ember és a politikai intézmények javíthatóságával kapcsolatos szkepticizmust ültette el a brit gyarmatok lakóiban. „A hatalomnak való vak engedelmesség azonban éppúgy távol állt tőlük, mint a hatalom felmondhatóságának locke-i doktrínája.” (21. o.) Ezt például a „legjelentősebb protokonzervatív gondolkodó”, a szöszékről általában töltött revolverrel prédikáló Jonathan Boucher teljes egészében elfogadhatatlannak is tartotta. A puritán szemlélet individualista volt ugyan, de semmi esetre sem egalitárius, az autonómiát hangsúlyozta és nem fogadta el a feudális előjogok rendszerét, de a kötelességek nagyobb hangsúlyt kaptak benne a jogoknál (uo.).

Habár kétségtelen, hogy Amerika nem rendelkezett az Óvilághoz hasonló arisztokratikus tradícióval, a kötetből az is egyértelműen kiviláglik, hogy a konzervatív gondolkodók többsége számára egy „természetes arisztokrácia” szükségessége megkérdőjelezhetetlen volt. Ahogyan a nálunk inkább csak indiánregényeiről ismert, az „úriemberek általi kormányzáshoz” ragaszkodó James Fenimore Cooper is látta: a művelt és kifinomult emberek ne vessék alá magukat azoknak, akik ilyen erényekkel nem rendelkeznek (67. o.), hiszen az állapotbeli egyenlőség nem a civilizációra, hanem a barbárságra jellemző. Ahogyan Babitt-tal egyetértve mások is hangsúlyozták: a tömegnek a legjobban akkor szolgálunk, ha jó vezetőket biztosítunk neki. Általában abban is egyetértettek, hogy a természetes arisztokrácia kiválasztásának feladata a felsőoktatás célja volna: az önálló gondolkodásra képes, klasszikus műveltséggel rendelkező embereket kinevelő oktatásnak pedig klasszikus alapokon kellene nyugodnia: görög–latin stúdiumok, lényeglátás, fegyelmezett gondolkodás, áttekintő képesség. Ami azonban ezt a kiválasztási folyamatot fenyegeti, az

éppen az egalitarizmus: a „diploma kötelezővé tétele” és a pragmatikus, racionalista szellemű tömegoktatás éppenséggel nem „szellemi arisztokratákat”, hanem „félművelt tömegembereket”, „szakbarbárokat” hoz létre (211–213. o.).

Az arisztokratikus törekvések egyfajta megerősítést nyertek a „Dél eszméből”, amely sajátos színt visz az amerikai konzervativizmusba. Az északi és déli államokat elválasztó nevezetes Mason–Dixon-vonal ugyanis, Egedy szerint, nemcsak az életmód, a morális és materiális kultúra, hanem a politikai gondolkodás tekintetében is kettéválasztotta az Egyesült Államokat. Itt maradt fenn az iparosodott Északkal szemben a nagybirtokosságra alapuló agrárius életforma, mintegy meghosszabbítva egy szellemiség élettartamát, amely ezer szállal kötődött Európa letűnőben lévő *ancien régime*-jéhez. Az amerikai polgárháború, amelybe a déli gondolkodók szerint végső soron a létezés e kétféle, nehezen összebékíthető szemlélete, és nem pedig a rabszolgaság problémája vezetett (és, amelyhez, ahogyan Mark Twain írta: Sir Walter Scott regényei is hozzájárultak), az északi ipari szemléletű modernitás győzelmével a központosítást is elhozta a Dél számára. A Dél nézőpontjából ezzel Észak megsértette az unió alkotmányának eredeti szellemét, amely a tagállamok alapvető szuverenitásának megőrzése mellett elvileg az elszakadás jogát is biztosította (központosítás kontra decentralizáció az amerikai konzervativizmus egy máig fontos témája). A fehér déli férfi, „*akinek univerzumának közepén saját udvarháza áll*” (92. o.), már eleve gyanakvással tekintett Washingtonra, mint a központosítást erőltető uniformizáló erőre, amely a helyi autonómiák eltörlésével saját ipari és kereskedelmi érdekeltségeit szerette volna ráerőltetni az Unió egészére.

A huszadik század második felére, az 50-es évekre tehető a tradicionalista (vagy Egedy szerint érték-) konzervativizmus reneszánsza: Richard M. Weaver, Peter Viereck, Eric Voegelin, Leo Strauss, Russell Kirk; mind a „szekuláris fundamentalizmussá” váló modernitással való radikális szembefordulást választották, emellett többségükre jellemző volt a keresztény ortodoxiához való visszafordulás is (Weavernél és Staussnál a platonizmus), és a pozitívizmusba hanyatló modern tudományeszmény kritikája. A tradicionalista konzervatívok az „örök dolgokat” (Russell Kirk) vagy a „nagy hagyományt” (Leo Strauss) keresték. Ide köthető az olyan közép-európai társutasok megjelenése, mint az osztrák monarchista, „szélsőségesen konzervatív ős-liberális”, Erik von Kuehnelt-Leddihn, vagy a magyar Molnár Tamás. Ahogyan Weaver fogalmazott: a filozófusnak a „valóság struktúráját” kell megértenie, és feltárnia a „dolgok esszenciális természetét”, mert a nyugati civilizáció saját metafizikai alapjának aláásásával, azzal hogy az univerzális létezését tételező platonista hagyománnyal szembehelyezkedve elfogadta a nominalizmust, a valóság teljes félreértését valósította meg: ennek eredménye az empirizmus, pozitívizmus, materializmus diadala, vagyis Weaver olvasatában: a szellem halála.

Molnár Tamás úgy fogalmazott, hogy a konzervatív erő legfontosabb terepe a kultúra és nem a politika (503. o.). Úgy tűnik számunkra, hogy Egedy könyvének is valami ezzel egybehangzó értékelés lehetne a végkicsengése. Az amerikai konzervatívok jelentősége általánosságban nem a konkrét kormányzati döntések kivitelezésének vagy befolyásolásának tekintetében, hanem inkább a tradicionális kultúrártékek „metapolitikai” szintű konzervációjában, és az „örökkévaló dolgok” valóságának felmutatása terén volt nyilvánvaló. Ez az értékelés azonban korántsem jelent lebecsülést: ha megegyezünk abban, hogy a történelmet mindenekelőtt az eszmék és nem a gazdaság viszonyai vagy a termelőerők tulajdonformái határozzák meg, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a kulturális hanyatlással, és a relativizmussal szemben egyedül az értékek felmutatása, a „jó és a rossz”, az „igaz és a hamis” közötti határozott választóvonal bátor meghúzása segíthet.

A szerzővel egyetértve mi is elmondhatjuk: *„A konzervatív szerzők be tudták bizonyítani: Amerika nem olyan ország, amelytől szükségképpen idegen a konzervatív szellemiség.”* (517. o.) A műből levonható lehetséges következtetések azonban bizonyára túl is mutatnak Amerikán – és hozzájárulnak a hazai konzervativizmus-kutatás gazdagításához is. Az itt bemutatott politikai gondolkodók nálunk alig-alig ismertek: nem csupán a konzervativizmus, az eszmetörténet, vagy a politikatudomány iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség számára, hanem még a témával hivatásszerűen foglalkozók számára is azok. A könyv egyik nagy erénye, hogy egyszerre szól mindkét réteghez: a téma kutatói, oktatói, egy nagyszabású elmélettörténeti áttekintésként használhatják: a kronologikus sorrendben tárgyalt gondolkodók főbb eszméinek összefoglalását egymástól jól elkülöníthető, világos tematikus blokkok keretében rendszerezte Egedy, amely mind a kutatás, mind a tanítás dolgát megkönnyíti. A téma iránt érdeklődő laikus olvasóközönség számára pedig a mű, egy eddig talán ismeretlen világba is bevezetést nyújthat.

Az amerikai konzervatív gondolkodás egyik legfontosabb, és az egész könyvön végigvonuló témája, az, hogy a korlátokat nem ismerő egyenlőség elnyomhatja a szabadságot, a mai korban is érvényes üzenet lehet. A világi siker, a pragmatizmus és a különböző haladáselméletek együtt járhatnak és a legtöbbször együtt is járnak a nem materiális értékek iránti közömbösséggel, a szépség és az igazság platonikus kettősége iránti érdektelenséggel. Ahogyan a szerző is írja a 378. oldalon: *„Annak a konzervativizmusnak van esélye a sikerre, amely felismeri: a nyugati ember a kultúra és a művelődés terén szeresheti vissza elvesztett örökségét.”*

JEGYZETEK

- ¹ „Hogyan magyarázhatjuk [...] a konzervativizmus jelenségét a múlttal való szakítást hangsúlyozó, jövőorientált Újvilágban?” (11. o.)
- ² Az ideológia Kirk szerint a „vallás és a metafizika pótléka [...] politikai fanatizmus [...], meggyőződés, miszerint a világunk megfelelő tervezéssel földi paradicsommá változtatható. Hasonlóan gondolkodott a kérdésről Eric Voegelin is, aki szerint az ideológia először immanenzitálja, majd kifordítja a vallási eszméket (482. o.). Voegelin provokatív tézise szerint a liberalizmusnak a marxizmusnak és a fasizmusnak közösek a gyökerei, mindez pedig összefügg a modernitás „Istengyilkosságával”. Szerinte, „a progresszív civilizáció legvégső formája a totalitarizmus” (445. o.).